18/08/2021

180 χρόνια από την πρώτη γραπτή μαρτυρία για τον Καραγκιόζη

/ Παράδοση

«Την 21 του παρόντος, θα παρουσιαστεί είς Ναύπλιον η κωμωδία του Καραγκιόζη, έχουσα αντικείμενον τον Χατζ-Αββάτην και Κουσζούκ- Μεϊμέτην». Το παραπάνω ανακοινωθέν, το οποίο δημοσιεύτηκε στην αθηναϊκή εφημερίδα "Ταχύπτερος Φήμη", συνιστά την πρώτη γραπτή μαρτυρία για τον Καραγκιόζη στην Ελλάδα. Και η δημοσίευσή του έγινε σαν σήμερα, το έτος 1841!

Από τότε, γενιές και γενιές Ελλήνων έχουν σταθεί με προσήλωση μπροστά από την περίφημη ημιδιαφανή κουρτίνα, για να απολαύσουν τις περιπέτειες του φτωχού και καλοκάγαθου, αγράμματου, πλην πανέξυπνου, Καραγκιόζη.

Φυσικά, η ιστορία του κεντρικού ήρωα του παραδοσιακού θεάτρου σκιών ξεκινάει πολύ πριν από το 1841. Η παλαιότερη μαρτυρία για παράσταση Καραγκιόζη στον ελλαδικό χώρο, επί τουρκοκρατίας ωστόσο, χρονολογείται από το 1809. Αφορά παράσταση στην τουρκική γλώσσα, στην περιοχή των Ιωαννίνων, όπως περιγράφεται από τον ξένο περιηγητή Χόμπχαους, την οποία παρακολούθησε και ο λόρδος Βύρων. Παράσταση Καραγκιόζη αναφέρεται και από τον διπλωμάτη

Πουκεβίλ στο έργο του Voyage dans la Grèce που εκδόθηκε το 1820.

Για την καταγωγή του Καραγκιόζη υπάρχουν πολλοί και διαφορετικοί θρύλοι, ωστόσο παραμένει ακόμα ανεξακρίβωτη, καθώς οι όποιες απόψεις διατυπώνονται, στηρίζονται κυρίως σε προφορικές παραδόσεις. Ένας από τους πιο διαδεδομένους θρύλους θέλει τον Καραγκιόζη να κατάγεται από την Προύσα της Τουρκίας. Ο θρύλος αυτός, όπως διαβάζουμε στον ιστότοπο του "Σπαθάρειου Μουσείου Θεάτρου Σκιών" παρουσιάζει έναν εργολάβο οικοδομών, ονόματι Χατζηαβάτη, που είχε αναλάβει να χτίσει το σαράϊ του πασά της Προύσας, να έχει προσλάβει στο γιαπί εργάτες και να έχει τοποθετήσει ως πρωτομάστορα έναν έξυπνο μαραγκό, που ονομαζόταν Καραγκιόζης. Ο πασάς είδε ότι το σαράϊ αργούσε να τελειώσει και φοβέρισε τον Χατζηαβάτη πως θα τον θανατώσει. Ο Χατζηαβάτης, σύμφωνα πάντα με τη συγκεκριμένη εκδοχή, φοβήθηκε και φανέρωσε στον πασά ότι φταίχτης ήταν ο Καραγκιόζης που έλεγε αστεία στους μαστόρους και γελούσαν. Ο πασάς φοβέρισε και τον Καραγκιόζη, αλλά εκείνος εξακολούθησε να αστειεύεται. Έτσι ο πασάς τον θανάτωσε. Όλοι αγανάχτησαν με τον άδικο σκοτωμό του Καραγκιόζη και ο πασάς για να ημερέψει τον λαό, έχτισε ένα ωραίο μνημείο στην Προύσα κι έθαψε εκεί τον Καραγκιόζη με μεγάλες τιμές. Η αδικία όμως αυτή κόστισε πολύ στον πασά και αρρώστησε βαριά. Οι άλλοι αγάδες, για να τον διασκεδάσουν, έφεραν τον Χατζηαβάτη στο σαράϊ να του λέει τα χωρατά του Καραγκιόζη. Μια μέρα ο Χατζηαβάτης έκοψε έναν χάρτινο Καραγκιόζη, τέντωσε ένα πανί που το φώτισε κι έδωσε παράσταση Καραγκιόζη. Ο πασάς ευχαριστήθηκε

τόσο που του έδωσε άδεια να παίζει παραστάσεις όπου θέλει. Λέγεται, λοιπόν, πως έτσι δημιουργήθηκε ο Καραγκιόζης…

Με βάση τον παραπάνω θρύλο, η Προύσα διεκδικεί την "πατρότητα" του Καραγκιόζη και, μάλιστα, προς τιμήν του και προς τιμήν του Χατζηαβάτη έχει δημιουργήσει μνημείο (τάφο), καθώς και μουσείο. Επιπλέον, από το 2010, μετά από εισήγηση του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού της Τουρκίας στην UNESCO, ο Καραγκιόζης περιελήφθηκε στον αντιπροσωπευτικό κατάλογο της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας.

Ωστόσο, υπάρχει και ένας θρύλος που θέλει ο εμπνευστής του Καραγκιόζη να είναι ένας Έλληνας. Όπως διαβάζουμε και πάλι στον ιστότοπο του "Σπαθάρειου Μουσείου", ο θρύλος αυτός αναφέρεται στην ιστορία ενός Έλληνα από την Ύδρα, του Γ. Μαυρομάτη, και τοποθετείται χρονολογικά περίπου στον 18ο αιώνα. Ο Μαυρομάτης λέγεται ότι ήλθε στην Τουρκία από την Κίνα με το θέατρο σκιών του, και αποφασίζοντας να εγκατασταθεί πλέον μόνιμα στην Πόλη, προσάρμοσε τόσο τη ζωή του όσο και το θέατρό του στα ήθη των Τούρκων. Έτσι, ονόμασε τον πρωταγωνιστή του Καραγκιόζ, που στα τούρκικα σημαίνει μαυρομάτης. Ο Μαυρομάτης πέθανε στην Τουρκία και πληροφορίες αναφέρουν ότι είχε βοηθό του τον Γιάννη Μπράχαλη, τον πρώτο καλλιτέχνη του είδους που έφερε τον Καραγκιόζη στην Ελλάδα.

Αξίζει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι η ιστορία γενικότερα του θεάτρου σκιών εκτιμάται ότι ξεκίνησε από τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας και στη

συνέχεια “άνθισε” στην Κίνα, από όπου κατόπιν το γνώρισαν οι χώρες της Μέσης Ανατολής και η Αίγυπτος και συνέχισε το “ταξίδι” του προς τη Δύση.

Στην ελεύθερη πλέον Ελλάδα, κυριότερος εκφραστής της τέχνης του θεάτρου σκιών θεωρείται ο Γιάννης Βράχαλης ή Μπράχαλης, με το ψευδώνυμο Μπαρμπαγιάννης. Πάντως, από το 1841 έως το 1890 το ρεπερτόριο των παραστάσεων αποτελεί κυρίως μεταφορές του οθωμανικού Καραγκιόζη στα ελληνικά. Το σκηνικό έμελλε να αλλάξει όταν τις φιγούρες του Καραγκιόζη και των λοιπών χαρακτήρων του παραδοσιακού θεάτρου σκιών πήρε στα χέρια του ο Πατρινός Δημήτρης Σαρδούνης ή Σαρντούνης ή Μίμαρος, όπως έχει μείνει γνωστός, λόγω της εξαιρετικής ικανότητας που είχε στη μίμηση φωνών. Ο Μίμαρος, γεννηθείς μάλλον το 1959, είχε σπουδάσει βυζαντινή μουσική και από το 1882 ήταν ψάλτης στον Μητροπολιτικό Ναό του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου (Ευαγγελίστρια) στην Πάτρα. Το 1888 ανακάλυψε τον Καραγκιόζη και έκτοτε αφιερώθηκε στην τέχνη του θεάτρου σκιών. Έντεκα χρόνια αργότερα, κι ενώ είχε καταξιωθεί ως καραγκιοζοπαίκτης στην Πάτρα, σύστησε τον Καραγκιόζη στο αθηναϊκό κοινό, δίνοντας παραστάσεις ακόμη και στο θέατρο “Αθήναιον”.

Ο Μίμαρος ήταν αυτός που απάλλαξε τον ελληνικό Καραγκιόζη από τις βωμολοχίες και τις ανηθικότητες του τουρκικού προκατόχου του, ενώ προχώρησε σε μια σειρά από καινοτομίες στην τέχνη του θεάτρου σκιών. Μεταξύ άλλων, καθιέρωσε στη σκηνή την παράγκα του Καραγκιόζη και τοποθέτησε αντικριστά το σαράι του Πασά, επινόησε τη φιγούρα του Μπαρμπαγιώργου, του σιορ-Διονύση, του

Βελιγκέκα και του Κολλητήρη, χρησιμοποίησε κλέφτικα και λαϊκά τραγούδια στις παραστάσεις, τροποποίησε τα θέματα, τους διαλόγους αλλά και την τεχνική, εμπνεόμενος από την ιστορία, την επανάσταση και τη μυθολογία, τους θρύλους, την καθημερινή πραγματικότητα, το θέατρο και τα διάφορα λαϊκά και μη αναγνώσματα της περιόδου εκείνης. Επίσης, μεγάλωσε το μήκος της σκηνής και έφτιαξε νέα σκηνικά με τοπία.

Στην ουσία ο Μίμαρος ήταν αυτός που συνέβαλε καίρια στον "εξελληνισμό" του Καραγκιόζη, συνδέοντας τον λαϊκό ήρωα με την ελληνική ιστορία και με την ελληνική παράδοση, μη εξαιρουμένης της θρησκευτικής παράδοσης των Ελλήνων. Όπως μας υπενθυμίζει ο Φιλόλογος και Καλλιτέχνης Θεάτρου Σκιών, Τάσος Κούζαρος, σε άρθρο του προ διετίας στη "Δημοκρατία", «ο ιεροψάλτης της Μητροπόλεως Πατρών και αναμορφωτής του ελληνικού θεάτρου σκιών Δημήτριος Σαρδούνης, γνώστης προφανώς του "Νέου Μαρτυρολογίου" του Στεφάνου Κ. Σκαθάρου, που κυκλοφορεί από το έτος 1856, εμπνέεται τη σπουδαιότατη παράσταση "Ο Χριστιανομάχος Μπέης" από το μαρτύριο του Αγίου Γεωργίου των Ιωαννίνων του Φουστανελά, στις 17/1/1838, προικίζοντάς την, μάλιστα, με πλήθος στοιχείων από τον Συναξαριστή. Έτσι, ο Καραγκιόζης, δερόμενος και βασανιζόμενος από τον κακούργο Μπέη, αρνείται πεισματικά να τουρκέψει και να εξισλαμισθεί "… Ομολογών εν βάπτισμα…"! Στα κελεύσματα του Μπέη που τον τραβάει δεμένο απ' τον λαιμό με τριχιά, πνίγοντάς τον "… Βρε Χασάνη… Βρε Μεϊμέτη…" υπομένει φωνάζοντας "Καραγκιόζη με λένε! Δηλαδή Μαυρομάτη!"».

Σημειώνεται ότι στο ίδιο άρθρο του, που φέρει τον τίτλο «Καραγκιόζης ο… "ευσεβής"!», ο Τάσος Κούζαρος διαπιστώνει εισαγωγικά οτι το θέατρο σκιών στη μετεξέλιξή του στον ελλαδικό χώρο, μετά την απελευθέρωση, από πολύ νωρίς εκφράζει τον σεβασμό του στην ορθόδοξη πίστη και παράδοση και σταδιακά καθίσταται και θεματοφύλακάς της. Εξάλλου, παραθέτει σειρά παραδειγμάτων που επιβεβαιώνουν αυτή τη διαπίστωση, για να διακρίνει συμπερασματικά ότι το ελληνικό θέατρο σκιών στην εξέλιξή του εγκολπώθηκε τα διδάγματα και τα σύμβολα της ορθοδόξου πίστεως και δεν εδίστασε, πάντα με σεβασμό και δέος, να προβάλει στον μπερντέ του τους ήρωες της χριστιανοσύνης και της πατρίδας.

Στη μετά Σαρδούνη εποχή, συνεχιστές του έργου του και δη του εξελληνισμού του θεάτρου σκιών ήταν μεταξύ άλλων οι μαθητές του, Γιάννης Ρούλιας και Μέμος Χριστοδούλου. Την περίοδο του Μεσοπολέμου, ο Καραγκιόζης καθιερώθηκε ως ένα δημοφιλές λαϊκό θέαμα σε όλη την Ελλάδα, ενώ ενδεικτικό της ακμής που γνώρισε είναι και το γεγονός ότι το 1925 ιδρύθηκε το Σωματείο Ελλήνων Καραγκιοζοπαικτών, αρχικά με 120 μέλη.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η γερμανική Κατοχή ήταν η πρώτη μεγάλη δοκιμασία που αντιμετώπισε το ελληνικό θέατρο σκιών, ενώ στις δεκαετίες που ακολούθησαν βρέθηκε επίσης αντιμέτωπο με τη στροφή του κοινού στα καινούργια δημοφιλή θεάματα, όπως το θέατρο, ο κινηματογράφος και αργότερα η τηλεόραση. Ωστόσο, σημαντικοί καραγκιοζοπαίχτες, με επιμονή και με αγάπη για την τέχνη τους, προσαρμοζόμενοι κάθε φορά στις νέες συνθήκες που δημιουργούνταν, κατάφεραν να διατηρήσουν ζωντανή την πολύτιμη αυτή θεατρική παράδοση, εξασφαλίζοντας για τον Καραγκιόζη μια ιδιαίτερη θέση στις καρδιές μικρών και μεγάλων.

Καταληκτικά, οφείλουμε να κάνουμε ειδική μνεία σε έναν από τους σπουδαιότερους και δημοφιλέστερους σύγχρονους καραγκιοζοπαίκτες, τον Ευγένιο Σπαθάρη, ο οποίος έφυγε από τη ζωή τον Μάιο του 2009. Είχε γεννηθεί στην Κηφισιά το 1924, ενώ από νεαρή ηλικία, στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής, άρχισε να δίνει παραστάσεις Καραγκιόζη, ακολουθώντας τα βήματα του πατέρα του, Σωτήρη, ο οποίος ήταν ένας εκ των ιδρυτών του Σωματείο Ελλήνων Καραγκιοζοπαικτών.

Ο Ευγένιος Σπαθάρης δε σταμάτησε στιγμή να βρίσκεται πίσω από την κουρτίνα και να χαρίζει απλόχερα στον κόσμο γέλιο, συγκινήσεις, αλλά και πολύτιμα ηθικά διδάγματα, σε παραστάσεις του τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο εξωτερικό. Στη διάρκεια της σπουδαίας καριέρας του, το όνομά του ταυτίστηκε με εκείνο του λαϊκού ήρωα Καραγκιόζη, ενώ εισέπραξε πολλές διακρίσεις και κυρίως την τεράστια αγάπη και αποδοχή όλων των Ελλήνων. Στην ανεκτίμητη παρακαταθήκη

που μας άφησε, περιλαμβάνεται και η παρακάτω δήλωση – προτροπή: “Θα έπρεπε να φτιάξουν ένα άγαλμα του Καραγκιόζη. Όλη η Ελλάδα θεατρίστηκε μαζί του. Οι άνθρωποι με αυτόν έμαθαν να γελούν και να ονειρεύονται”...

πηγή: greek.vema.com.au